

УДК: 340.126

ЧИСТІ ТИПИ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА У ТЕОРІЇ М. ВЕБЕРА

Марко Сорокопуд

*Львівський національний університет імені Івана Франка
Філософський факультет, кафедра теорії та історії політичної науки
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна
e-mail: markosorokopud@gmail.com*

Розглянуто три типи політичного лідерства у теорії М. Вебера та їхні ключові ознаки. Встановлено, що авторитет становить основу типології лідерів ученого. Досліджено причини легітимності панування традиційного політичного лідера. Охарактеризовано головні підтипи такого лідерства. З'ясовано рушійні мотиви зміни харизматичного лідерства на раціональне чи традиційне політичне лідерство.

Ключові слова: авторитет, держава, політика, політичний союз, політичне лідерство, політичний лідер, типи політичного лідерства, легітимність, легальність, харизма.

У політичній і соціологічній теорії М. Вебер побічно торкається питання політичного лідерства. Воно тісно вплетене у розуміння самої політики та держави як політичного союзу сучасності. Тож для початку розглянемо, трактування дослідником політики та держави. Адже саме ці поняття вказують, на те, що мислитель описував саме політичне лідерство.

У праці «Політика як покликання та професія» учений наголошував на складності інтерпретації терміна «політика», оскільки це поняття широко трактується, й охоплює всі види діяльності, що мають відношення до самостійного керівництва. Можна розглядати валютну політику банків, і дисконтну політику міжнародного банку, і політику профспілок, і політику сільської громади, і політику організації, навіть політику розумної дружини, яка має бажання керувати своїм чоловіком. З метою розуміння сутності політичного лідерства необхідно виокремити сферу суспільного буття, де виявляються саме політичні особливості політики, і, відповідно, визначити ці особливості.

Для того, аби не брати настільки широке поняття за основу міркувань, М. Вебер створив власне визначення політики: «Під «політикою», швидше за все, розуміється прагнення до участі у владі, або можливість впливу на розподіл влади, як між державами, так і між групами людей, які держава включає в себе» [1, с. 645]. Це визначення стосується власне політичної сфери, адже широке поняття «політика» мислитель замінив на вузьке – «державна політика». Під політикою мається на увазі державне керівництво, чи можливість впливу на керівництво політичним союзом або політичною спілкою, під якою М. Вебер розумів лише державу.

Поняття «Політика» у соціології М. Вебера тісно пов'язане також із поняттям «влада». Фактично саме влада та держава – ті феномени, котрі надають політиці конкретно політичного змісту, тобто виокремлюють політичну сферу буття суспільства. У політичній сфері є два види тих людей, що займається політикою: ті, хто прагне влади заради неї самої, аби насолоджуватися почуттям престижу, яке вона дає, або ті, хто

ставиться до влади, мов засобу, за допомогою чого можна досягнути ідеальних чи егоїстичних цілей.

Перш ніж вирізняти типи лідерства, учений у згадуваній праці виокремлює інститут, де лідер функціонує. Цим інститутом є політичний союз, який на той час була лише держава. Відтак М. Вебер визначає ключову рису, що відрізняє державу від інших суспільних інститутів: «Майже немає таких завдань, виконання котрих політичний союз не брав би у свої руки то тут, то там; хоча, немає такого завдання, про яке можна було б сказати, що воно повсякчас повністю, тобто виключно, притаманне тому союзу, який називають політичним, тобто в наші дні – державі» [2, с. 54]. Науковець дає державі функціональне визначення, тобто виокремлює лише той засіб, що у суспільстві може застосовувати лише держава – фізичний примус. Однозначно: якби примус становив єдиний і звичайний засіб держави, то така влада, була би нелегітимною; але це – єдиний специфічний засіб держави, який різнить її від інших суспільних інститутів.

Відповідно держава – людське співтовариство, що в певній галузі, зокрема у політиці, претендує й отримує монополію на легітимний фізичний примус. У попередні століття легітимне право на фізичний примус мали інші суспільні інститути та групи. Однак для нашої епохи характерно: право на фізичний примус приписується іншим суспільним групам, інститутам або окремим особам лише настільки, наскільки держава зі свого боку допускає такий примус. Це означає, що саме держава – єдине джерело права на примус. Отже, держава за М. Вебером, – політичний інститут, який передбачає, подібно до політичних союзів, історично йому попередні відношення панування людей над людьми, котрі спирається на легітимний, або такий, що вважається легітимним, примус як засіб.

Розуміючи поняття держави й політики у соціологічній і політичній теорії М. Вебера, ми краще усвідомлюємо, що відрізняє ту суспільну сферу буття, де функціонує політичне лідерство. Мислитель вважав лідерством вид авторитетного, владного керівництва, сенс якого полягає в здатності віддавати накази і викликати покору. Іншими словами лідерство передбачає існування ймовірності, що наказ спричинить послух у певної групі людей.

Центральною категорією у типології лідерів у політичній теорії М. Вебера є поняття «панування», або «авторитет». Вчений визначає у праці «Господарство і суспільство»: «Пануванням називається можливість того, що у відповідь на специфічні накази, які дає суб'єкт влади, він отримуватиме покору об'єкта влади» [3, с. 282]. У цьому випадку, неважливі причини покори. Людина може підкорятися з раціональних міркувань, коли у відповідь на покору вона одержує блага, котрі не мала би в інший спосіб. Або ж покора з ірраціональних мотивів, наприклад, коли людина вірить, що саме цей суб'єкт влади здатний домогтися результатів, необхідних в конкретний час усьому суспільству, хоча людина не має реальних фактів чи доказів, про виконання суб'єктом своїх обіцянок. Зауважимо: панування в будь-якому випадку характеризується певним мінімальним бажанням підкорятися, і ці бажання можуть бути і внутрішніми, і зовнішніми.

Одна з ключових ознак панування – наявність штабу управління: «Кожне панування над великою кількістю людей потребує штабу людей. Це передбачає надійну можливість забезпечувати певні дії об'єктів управління для втілення у життя розпоряджень і конкретних наказів. Штаб управління може коритися суб'єкту панування через звичаї, через матеріальну зацікавленість, через ідеальні мотиви, через ціннісно-раціональні мотиви або ж суто афективно» [4, с. 171]. Зазначимо також, що штаб

управління найповніше виконує свої функції, коли в ньому існує віра в легітимність панування.

Саме від легітимності панування залежить тип політичного лідерства у теорії М. Вебера. Мислитель визначає три типи політичного лідерства: у згадуваній уже розвідці «Політика як покликання та професія» він називає «виправданнями панування», «легітимним пануванням», або просто «пануванням». Основою для типології лідерів автор використовував поняття «авторитет»: «У принципі є три види внутрішніх виправдань, тобто підстав легітимності. По-перше, традиційне панування, як його здійснювали патріарх і патримоніальний князь старого типу. По-друге, харизматичне панування, як його здійснюють пророк або – у сфері політичного – обраний князь-воєначальник, чи народний володар, видатний демагог, політичний діяч і партійний вождь. По-третє, легальне панування – панування в тому вигляді, в якому його здійснюють сучасний державний службовець і всі носії влади, котрі схожі на нього в цьому» [1, с. 650].

До речі, авторитет – не єдина причина підпорядкованості об'єктів влади. Тобто ці три типи лідерства – чисті типи, що існують радше теоретично, ніж практично, адже на практиці різноманітні основи легітимності підпорядкування політичному лідеру тісно переплетені між собою. Часто підпорядкування спричиняють надзвичайно грубі мотиви страху і надії – страх перед помстою невідомого або володаря, надія на потойбічну або земну винагороду – і, разом з тим, найрізноманітніші інтереси. Але тоді, коли намагатися з'ясувати, на чому ґрунтується легітимність покірності, то можна визначити саме ці три чисті типи. Саме ці уявлення про легітимність та їхнє внутрішнє обґрунтування мають велике значення для структури панування» [2, с. 61]. Три чисті типи засновані на різних причинах легітимності панування, є трьома типами політичного лідера у теорії М. Вебера, – традиційного, харизматичного та легального.

Розглянемо кожен тип окремо. Першим М. Вебер назвав традиційний тип панування. Його особливістю є різні ірраціональні авторитети, які забезпечують підпорядкування традиційному політичному лідерові: авторитет вічно вчорашнього; авторитет моралі; авторитет посвячених традицій і, в сукупності з авторитетом, – звичної орієнтації об'єкта панування політичного лідера на дотримання традицій. Такий вид фактично не трапляється у розвинутих країнах. На думку М. Вебера, «панування називається традиційним, якщо його легітимність спирається на святість давно сталих порядків і панського управління. Державець перебуває при владі у зв'язку з усталеною традицією. Традиційне панування – не управління, а можливість того, що накази будуть виконуватися завдяки соціальному статусу персони. Для прикладу, традиційне панування у попередні століття здійснювали патріарх і патримоніальний князь старого типу» [6, с. 70].

Цікава особливість традиційного лідерства – штаб управління, через який відбувається панування. Членами штабу переважно є не чиновники, а особисті слуги. Ці люди мають підлеглий статус і не можуть стати рівноправними членами панування. Причина підтримки традиційного політичного лідера – особиста відданість, а не службовий обов'язок, як, наприклад, у штабі управління легального політичного лідера, де учасники процесу панування рівноправні. Учасники процесу панування традиційного політичного лідера є підданими, котрі мають лише певні привілеї перед підданими нижчого рівня.

Ще одна особливість традиційного політичного лідерства у теорії М. Вебера – причини легітимності панування традиційного політичного лідера: «Ті, на кого

здійснюється вплив традиційного політичного лідера, підкоряються, не втомлюючись, його особистості. Вони вважають, що лідер покликаний для панування за традицією. Накази політичного лідера легітимні з двох причин. По-перше, у зв'язку з традицією. Тобто розпорядження мають конкретний, продуманому цією традицією, зміст для підданих. По-друге, у зв'язку з вільним свавіллям політичного лідера, якому традиція надає відповідну можливість. Це традиційне свавілля забезпечується через шанування підданих» [2, с. 65].

Традиційне лідерство у політичній теорії М. Вебера поділяється на два підтипи – геронтократію та ранній патріархалізм. Геронтократією він вважає таке положення, за якого панує група старійшин. Спочатку – це справді найстарші за віком люди у політичному союзі – племені, місті, державі та ін. Згодом правити починали не за критерієм віку, а за іншими критеріями – гроші, знання, приналежність до елітарної групи і под. Традиції політичного союзу переважно встановлюються економічними або сімейними союзами.

Другий підтип традиційного політичного лідерства – патріархалізм. Під цим учений розуміє традиційне легітимне панування політичного лідерства, коли всередині первинного економічного і сімейного союзу панує одна людина, за сталим правом успадкування. Піддані виконують накази лідера унаслідок традиції, оскільки вони не є членами політичного союзу і повинні коритися лідерові, а не встановленим правилам, щоправда, й лідеру лише згідно встановленими традиціями. Лідер також строго пов'язаний традицією.

Наступний тип лідерства – харизматичний. Саме йому присвячено найбільше уваги у праці «Політика як покликання та професія». Політичне харизматичне лідерство ґрунтується на значних проявах святості чи геройської сили, або зразковості особистості політичного лідера, який створює свій політичний порядок.

Основою для підпорядкування харизматичному політичному лідеру є авторитет незвичайного особистого дару. Дослідник називає це харизмою: «Харизмою варто називати якість особистості, яка визнається членами політичного союзу надзвичайною. Особистість з цією якістю вважається обдарованою надприродними, надлюдськими або хоча б особливими силами і властивостями, недоступними іншим людям. Харизма розглядається як послане Богом обдарування політичному лідерові» [5, с. 32]. На початку створення політичних союзів харизма вважалася магічною якістю, дарованою надприродними силами. На думку учасників політичного союзу, нею володіють віщуни, мудреці, цілителі, тлумачі законів, ватажки мисливців, герої та ін. Цікаво, що харизму не потрібно об'єктивно правильно оцінювати з етичного, естетичного чи раціонального погляду. Важливо, як воно фактично оцінюється підлеглими харизмі, адже саме вони становлять більшість населення політичного союзу.

Наслідки такого авторитету – повна особиста відданість і особиста довіра об'єкта підпорядкування, до політичного лідера, якого М. Вебер часто називає вождем. Приклад харизматичного панування політичного лідера – панування обраного князя-воєначальника, плєбісцитарного володаря, видатного демагога, що отримав владу завдяки ораторському таланту і політичного партійного вождя.

Харизматичне панування являє собою суто особистісне, пов'язане з особистими якостями, що належать до харизми, та їхнім підтвердженням, соціальне відношення. Однак це відношення не залишається суто ефемерним, воно набуває характеру стабільних відносин – громад одновірців, воїнів чи учнів, партійного союзу, партійної чи ієрократичної спільності.

Отже, харизматичне панування – це панування, ґрунтоване на відданості тих, хто підпорядковується особистій харизмі політичного лідера. Переважно М. Вебер називав харизматичного політичного лідера вождем: «Основою панування вождя є думка самої маси про покликання політичного лідера панувати нею. Відданість харизмі вождя на війні, народному зібранні, парламенті чи на виборах означає, що людина подібного типу вважається внутрішньо покликаним керівником людей. Люди підкоряються йому не через звичай або встановлення, тому, що вірять в нього. Сам вождь живе власною справою, жадає здійснити свою працю, хоча трапляються вожді, котрі не виконують свого обов'язку» [5, с. 40]. Метою таких політичних лідерів – влада заради влади.

Також зазначимо, що вождь панує не одноосібно. У нього є розгалужений партійний апарат або велика кількість прихильників, послідовників, які допомагають виконувати суспільно значимі функції політичного лідера. До речі у двох найважливіших в минулому постатях: з одного боку, пророка, з іншого – володаря-воєначальника - вождизм у вигляді явища простежується у всі історичні епохи і в усіх регіонах. Проте існує певна особливість Заходу. Вона полягає у тому, що для держав Західної Європи важливіший є політичний вождизм в образі вільного демагога, який існував у містидержаві. Це характерно лише для країн Західної Європи, насамперед для середземноморської культури. В образі парламентського партійного вождя, що постав на ґрунті конституційної держави, укоріненого теж лише у державах Західної Європи. М. Вебер наголошує на цій особливості, адже досягнення можливості легітимного панування політичним лідером за допомогою інституту виборів, відображає високий рівень політичної культури держав Західної Європи.

Своєрідністю харизматичного панування порівняно з легальним і традиційним, є його непостійний характер. Таке панування тільки в момент утворення існує як ідеальний тип легального панування і може змінити стати традиційним або раціональним, або і тим, і іншим одночасно, але в різних аспектах. Русійні мотиви для зміни М. Вебер називає такі. Це: «По-перше, ідейна і матеріальна зацікавленість прихильників у продовженні існування панування харизматичного політичного лідера, що забезпечить розвиток політичного союзу. По-друге, ще сильніші ідейні та матеріальні інтереси управлінського штабу послідовників, учнів, партійного почту з довірених осіб. Ці інтереси актуальні під час зменшення впливу особистості – носія харизми і тоді, коли виноситься питання про наступника на порядок денний» [3, с. 312].

Інша особливість, яка акцентує на непостійності харизматичного правління - прихід до панування наступника харизматичного політичного лідера. М. Вебер у праці «Господарство і суспільство» виокремив п'ять способів зміни харизматичного політичного лідера. Розглянемо детально кожний з них. По-перше, – нові пошуки носія харизми. Легітимність нового носія зв'язується ознаками правлячого політичного лідера, який започаткував правила, відповідно до котрих виникає традиція. Причому суто особистісний характер легітимності знищується. По-друге, це здійснюється за допомогою одкровення. Тобто оракул, жереб, божественне рішення або інша техніка відбору набуває статусу традиції, за допомогою якої визначається наступний політичний лідер. Зауважимо: суто особистісний характер легітимності знищується, але легітимність нового носія харизми стає похідною від характеру традиції згідно з чим наступник здобуває статусу політичного лідера і права на панування.

По-третє, – через призначення наступника політичного лідера управлінським штабом і через визнання громадою. Цікаве зауваження вченого до четвертого варіанта приходу до панування наступника харизматичного політичного лідера: «Насправді

прихід наступника далекий від процесу вибору в його справжньому значенні. Переважно цей прихід характеризується одностайністю вибору нового носія харизми. Адже всі повинні бути впевненими у своєму виборі, бо помилковий вибір, вибір неправильного носія харизми вважається гріхом та несправедливістю» [3, с. 315].

По-четверте, – через уявлення, що харизма є властивістю крові і поширюється на рід харизматичного політичного лідера, зокрема з найближчих родичів носія харизми. Тоді віра у легітимне панування харизматичного лідера належить радше не до його особистих якостей, а до Божого промислу внаслідок порядку спадкування. У такому випадку лідер має право на панування завдяки своїй харизмі. Вибраний серед інших учасників політичного союзу вищими силами. Особистісна харизма може згодом абсолютно зникнути.

По-п'яте, – через уявлення, що харизма становить магичну якість, яку за допомогою ритуальних обрядів, які виконує носій харизми, можна перенести або викликати в інших. Це уречевлення харизми. Віра в легітимність також більше не зараховується до особистості, а до придбаних якостей і дієвості ритуальних актів нового політичного лідера.

Останній тип політичного лідера, який виокремив М. Вебер – легальний тип, який іноді називають ще раціональним. Засадами панування політичного лідера тут є віра в обов'язковість легального встановлення та ділової компетентності, обґрунтованої раціонально створеними правилами, тобто орієнтація на підпорядкування під час виконання встановлених правил, віра в легальність визначеного порядку і законність панування на основі цієї легальності. Саме такий тип панування найактуальніший для України на сучасному етапі. Адже це – панування у вигляді, в якому його здійснюють сучасні державні службовці, бюрократи та політичні діячі - всі ті носії влади, котрі мають чітко визначену законом компетенцію.

За легального панування люди підпорядковуються законно встановленому об'єктивному безособовому порядку і визначеним цим порядком начальникам. Причиною підпорядкування пануванню раціональних лідерів є формальна законність їхніх розпоряджень у межах легітимного режиму політичного союзу. М. Вебер у праці «Господарство і суспільство» виокремив такі категорії раціонального панування: «По-перше, безперервну, пов'язану правилами, роботу службового підприємства. По-друге, компетенцію, яка означає: об'єктивно розмежену, у зв'язку з розподілом праці, сферу посадових обов'язків і розподіл допустимих засобів примусу та можливостей їхнього застосування» [3, с. 320].

Отже, М. Вебер у своїх працях «Політика як покликання та професія» та «Господарство і суспільство» визначив три головні типи політичного лідерства: традиційне, харизматичне та раціональне. Основою для використовуючи поняття «авторитет», зміст якого полягає в здатності віддавати накази і викликати покору.

М. Вебер виділяє дві ключові особливості традиційного лідерства. По-перше це ірраціональні авторитети, які забезпечують підпорядкування традиційному політичному лідеру: авторитет вічно вчорашнього, авторитет моралі, авторитет затверджених традицій. По-друге існує звична орієнтація об'єкта панування політичного лідера на дотримання традицій. Це означає що, ті, на кого здійснюється вплив традиційного політичного лідера, підкоряються його особистості в силу традиції, або в силу вільного свавілля політичного лідера. Також, традиційне лідерство у політичній теорії М. Вебера поділяється на два підтипи: геронтократію та ранній патріархалізм. Під геронтократією розуміється такий стан речей, при якому панування здійснюється групою старійшин.

Патріархалізм це, коли всередині первинного економічного і сімейного союзу панування здійснює одна людина, згідно сталому праву успадкування.

Політичне лідерство харизматичного характеру ґрунтується на неабияких проявах святості чи геройської сили, або зразковості особистості політичного лідера, який створює цими проявами свій політичний порядок. Основою для підпорядкування харизматичному політичному лідеру є авторитет незвичайного особистого дару, який М. Вебер називає «харизмою». Особливістю харизматичного панування порівняно з легальним і традиційним, є його непостійний характер. Харизматичне панування тільки в момент утворення існує як ідеальний тип легального панування, і може змінити свій характер: стати традиційним або раціональним, або і тим, і іншим одночасно.

Інша особливість, яка наголошує на непостійності харизматичного правління це прихід до панування наступника харизматичного політичного лідера. М. Вебер у своїй праці «Господарство і суспільство» виділив п'ять способів зміни харизматичного політичного лідера: нові пошуки носія харизми, за допомогою одкровення, шляхом висунення нового носія харизми попереднім і через визнання його громадою, через призначення наступника харизматичним управлінським штабом і через визнання громадою, через уявлення, що харизма є властивість крові і поширюється на рід, особливо з найближчих родичів носія харизми, через уявлення, що харизма є така якість, яку можна перенести на інших.

Останній тип політичного лідера, який виокремив М. Вебер є легальний тип, який іноді називають, ще раціональним. Основою панування політичного лідера в даному типі політичного лідерства є віра в обов'язковість легального встановлення та ділової компетентності, обґрунтованої раціонально створеними правилами, тобто орієнтації на підпорядкування при виконанні встановлених правил. Основними складовими легально-раціонально політичного лідерства є безперервна робота службового підприємства та компетенція штабу політичного лідера.

Список використаної літератури

1. Вебер М. Избранные произведения / Макс Вебер ; пер. с нем. Ю. Давидова. – М. : Прогрес, 1990. – 809 с.
2. Вебер М. Политика как призвание и профессия / Макс Вебер. – М. : Мысль, 1997. – 830 с. – Т. 2.
3. Вебер М. Хозяйство и общество / Макс Вебер ; пер. с нем. Л. Ионина. – М. : ГУ ВШЭ, 2010. – 456 с.
4. Макаренко В. Вера, власть и бюрократия. Критика социологии Макса Вебера / Виктор Макаренко. – Ростов-на-Дону: Издательство Ростов. ун-та, 1988. – 300 с.
5. Митюрин Д. Макс Вебер за 90 минут / Д. Митюрин – М. : АСТ, 2006. – 95 с.
6. Ожиганов Э. Политическая теория Макса Вебера. Критический анализ / Эдвард Ожиганов. – Рига : Зинате, 1986 – 158 с.

Стаття надійшла до редколегії 25.04.2015

Прийнята до друку 01.07.2015

THE TYPES OF POLITICAL LEADERSHIP IN THEORY OF MAX WEBER

Marko Sorokopud

*Ivan Franko National University of Lviv
Institute of Philosophy, Department of theory and history of political science
Universytetska st., 1, 79000, Lviv, Ukraine
e-mail: marchikus7@gmail.com*

Three types of political leadership and their key features were defined in the political theory of Max Weber. It is established that the authority is the basis of Max Weber typology of leaders. The reasons of legitimacy of the traditional dominance of a political leader were researched. The main subtypes of the traditional political leadership were characterised. Motive charismatic leadership changes were shown in management or traditional political leadership.

Keywords: authority, state, politics, political union, political leadership, political leader types of political leadership, legitimacy, legality, charisma.

ЧИСТЫЕ ТИПЫ ПОЛИТИЧЕСКОГО ЛИДЕРСТВА В ТЕОРИИ М. ВЕБЕРА

Марко Сорокопуд

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко
Философский факультет, кафедра теории и истории политической науки
ул. Университетская, 1, 79000, Львов, Украина
e-mail: marchikus7@gmail.com*

Определены три типа политического лидерства в политической теории М. Вебера и их ключевые признаки. Установлено, что авторитет является основой типологии лидеров М. Вебера. Исследованы причины легитимности господства традиционного политического лидера. Охарактеризованы основные подтипы традиционного политического лидерства. Выяснено движущие мотивы изменения харизматического лидерства на рациональное или традиционное политическое лидерство.

Ключевые слова: авторитет, государство, политика, политический союз, политическое лидерство, политический лидер, типы политического лидерства, легитимность, легальность, харизма.